

RODOS DENİZ SAVAŞI HAKKINDA BİZANS VE VENEDİK KAYNAKLARINDA BULUNAN ÇELİŞKİLİ BİLGİLER

Marco MIOTTO*

Çev. Emre KAYMAKÇI**

Özet

Orta Çağ'da Pisa ve Venedik, İtalya Yarımadası'nın Amalfi ve Ceneviz ile birlikte önde gelen devletleri arasında idi. Bu iki devlet Orta Çağ boyunca gerek Bizans İmparatorluğu'ndan gerekse de Yakın Doğu'daki diğer Latin devletlerinden imtiyaz alıp ticaretlerini yaymak için mücadele etmişler ve Doğu Akdeniz'de koloniler kurmuşlardır. Bu makale I. Haçlı Seferi sırasında Pisa ve Venedik arasında Rodos yakınlarında meydana geldiği düşünülen deniz savaşını ele almaktadır. Bizans tarihçisi Anna Komnena'nın *Alexias* adlı eseri ile dönemin en önemli Venedik kaynağı olduğu düşünülen *Historia de translatione Sancti Nicolai* karşılaştırılarak deniz savaşının tarihlendirilmesi, tam olarak nerede yapıldığı ve savaşın sonucunda gerçekleştirilen antlaşmaları konu edinmektedir. Bununla birlikte deniz savaşının Pisa ile Bizans İmparatorluğu arasında vuku bulduğu üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Pisa, Venedik, Bizans İmparatorluğu, Anna Komnena, Rodos

CONFLICTING INFORMATION ABOUT THE BATTLE OF RHODES IN BYZANTINE AND VENETIAN SOURCES

Abstract

Pisa and Venice were among the leading states of the Italian Peninsula, along with Amalfi and Genoa in the medieval period. During the medieval, these two states took privileges from both the Byzantine Empire and other Latin states in the Near East, fought to spread their trade and established colonies in the Eastern Mediterranean. This article discusses the naval war between Pisa and Venice near Rhodes during the First Crusade. The date of the naval war is based on exactly, where it was fought and the treaties that resulted from the war, comparing the Anna Komnena's *Alexias* with *the Historia de translatione Sancti Nicolai*, thought to be the most important Venetian source of the period. However, it is also emphasized that the naval war took place between Pisa and the Byzantine Empire.

Keywords: Pisa, Venice, Byzantine Empire, Anna Komnene, Rhodes

Giriş

Modern tarih yazımına göre I. Haçlı Seferi'nde Bizans donanması, İtalyan şehir devleti Pisa tarafından Haçlılar için Yakındoğu'ya gönderilen donanma ile Rodos'ta çarpışmıştı.¹ Tarihçilerin bu

* Bu makalenin Yunanca aslı için bkz. Marco Miotto, “Αντικρουόμενες πληροφορίες από βυζαντινές και βενετικές πηγές για τη ναυμαχία της Ρόδου (1099 ή 1100)”, *Βυζαντιακά* 26 (2007).

** Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. emrekaymakci@ohu.edu.tr

¹ F. Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, s.215-216; S. Runciman, *A History of the Crusades*, t. I, Cambridge 1954, s.299-300; S. Runciman, “L'intervento di Venezia dalla prima alla terza crociata”, *Venezia dalla prima crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204*, Firenze, 1965, s. 1-22, s. 10 Yazar, deniz savaşını

konu hakkında yazdıkları dönemin kaynağı Anna Komnena'nın "Alexias"ına dayanmaktadır.² Anna Komnena'ya göre büyük bir Pisa filosu- dokuz yüz gemiyi³ aşan sayıda- Suriye bölgesine giderken İyonya adalarına ve özellikle Korfu, Lefkada, Zakintos'a ve Kefalonya'ya saldırmış ve buraları yağmalamıştır. Aleksios Komnenos saldırıya dair bilgileri alır almaz Bizans'ın hâkim olduğu bölgelerde gemilerin inşa edilmesini emretmişti. Hatta o, Bizans başkentinde dahi özel olarak birkaç gemi inşa ettirmişti. İmparator tarafından oluşturulan filonun önderliğine Latin amiral Lantulfos ve Bizanslı Tatikios atanmıştı.⁴

İmparator'un oluşturduğu Bizans filosu nisan ortasında Konstantinopolis'ten ayrılmış ve Sisam (Samos) Adasına gitmiştir.⁵ Bizanslılar adada demirlemiş oldukları gemileri ziftle kaplamışlardır ("καὶ τὰ πλοῖα τῇ χέρσῳ προσορμίσαντες ἐξῆλθον πρὸς τὴν ἡπειρον ἐπὶ τῷ διὰ τῆς ἀσφάλτου ἐπὶ πλεόν ἀσφαλισμένους καταξυρῶσαι").⁶ Bizanslılar, Sisam'da demirlerken Pisa filosunun buraya yaklaştığı haberini almışlar- Pisa filosu muhtemelen Ege'nin güneyinde idi- daha sonra gemilerini denize indirmişler, önce İstanköy'e buradan Datça'ya ve son olarak Pisalılar'ı aramak için Rodos'a gitmişlerdir.⁷

Bizanslılar sonunda Rodos ve Likya'da bulunan Patara arasında bir yerde düşman filoyla karşılaşmış, fakat aniden çıkan bir fırtına sebebiyle denizde meydana gelen savaş durmuştur. Anna Komnena'nın kaleme aldığı Bizans filosu Seutlo olarak adlandırılan adaya sığınmış ve ertesi gün deniz savaşında esir alınan Pisalılar'ın bulunduğu Rodos'a gitmiştir.⁸ Pisa'nın sahip olduğu diğer gemiler yağmalama amacıyla Kıbrıs'a yönelmişler fakat Bizans komutanı Eumathios Philokalis tarafından geri püskürtülmüşler ve Kıbrıs'ta elde ettikleri malları bırakarak adayı terk etmeye zorlanmışlardır. Bunun sonucunda Pisa gemileri Bohemund ile karşılaşacakları Laodikeia'ya⁹ yelken açmışlardır.¹⁰

Yukarıda anlatılanlar Anna Komnena'nın kaleme aldığı olaylardır. Anna Komnena'nın dışındaki diğer batılı kaynaklarda Pisa filosunun Laodikeia'ya 1099 Eylül'ünde geldiği bildirilirken Alexias'a dayanarak Rodos'taki olayları ele alan hemen hemen bütün modern tarihçiler bu deniz

ve bu savaştan sonra Kıbrıs yakınındaki çarpışmaları "hafif çatışma" olarak tasvir etmiştir. (scaramucce). R.M. Setton, *A History of the Crusades*, t. I, Philadelphia 1958, s.374; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966, s.192-194; Θ.Κορρες, "Αντιπαράθεση Βυζαντινών και Λατίνων στο Ανατολικό Αιγαίο (11^{ος} -12^{ος} αι)", *Βυζαντινά* 17 (1994), s.317-322.

² Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, ed. D. Reimsch-A. Kambylis, *Corpus fontium historiae byzantinae*, S. XL/1, Series berolinensis, Berlin-New York 2001, s.350-352. (11. Kitap 10.bölüm)

³ Bu sayı abartılıdır ve dönemine göre mümkün olmayan bir veridir fakat bu Ahrweiler tarafından kabul edilmektedir (Mer, s.193). Ticaret ve nakliye gemisi olsalar bile bu kadar çok gemi olması için ilgili dönemde Pisa nüfusunun en az 40-50 bin olması gerektiğini hatırlatmak gerekir ki o dönemde Pisa nüfusu 35 bine yakındı.

⁴ Άννα Κομνηνή, XI. X. 1-2, (s.350). Ceneviz gibi Haçlı seferlerine katılan Pisa o zamana kadar Venedikliler ve Amalfi tarafından hükmedilen Doğu Akdeniz'de denizcilik ve ticari etkinliklerini yayma fırsatı bulmuştur. Pisalılar, Cenevizliler ve Venediklilerin I. Haçlı Seferi'ndeki rolleri için bkz. C. Manfroni, *Storia della marina italiana dal trattato di Ninfio alla caduta di Constantinopoli*, t. I, Livorno 1899, s.136-165; R.S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna, 1938, s.73-89; R. Caddeo, *Storia marittima dell'Italia. Dall'evo antico ai nostri giorni*, t. I, Milano 1942, s.269-285; R. Cessi, *Le colonie medioevali italiane in Oriente*, Bologna 1942, s. 30-54.

⁵ Άννα Κομνηνή, XI. X. 3 (s.350-351).

⁶ Άννα Κομνηνή, XI. X. 3 (s.351).

⁷ Άννα Κομνηνή, XI. X. 3 (s.351).

⁸ Άννα Κομνηνή, XI. X. 3-5 (s.351-352).

⁹ ÇN. Batı Anadolu'da bulunan Denizli kenti.

¹⁰ Άννα Κομνηνή, XI. X. 6 (s.352).

savaşını 1099 ilkbaharına tarihlendirmektedirler.¹¹ Ancak İtalyan Orta Çağ tarihçileri tarafından bilinen Venedik kaynakları yıllarca ihmal edilmiştir.¹² Dahası İtalya Yarımadası dışında çalışmalar yürüten tarihçiler tarafından hâlâ görmezden gelinmektedir. Bu kaynaklar da Pisa'nın katıldığı bu deniz savaşının I. Haçlı Seferi boyunca Rodos dışında bir yerde meydana geldiğini nakletmektedir. Fakat kaynaklara göre Pisalılar, Bizanslılar ile değil Venediklilerle çarpışmışlardı. Alexias ile karşılaştırıldığında bu kaynaklar ortaya birçok ortak unsur ve farklı sorular ortaya çıkarmaktadır.

Sözü edilen kaynakların en önemlisi Venedik'te bulunan Aziz Nikolaos Manastırının anonim rahibi tarafından 12. yüzyılın ikinci on yılında yazılan *Historia de translatione Sancti Nicolai* adlı eserdir.¹³ *Historia de translatione Sancti Nicolai* kroniği Aziz Nikolaos'un mucizevi kalıntılarını Venedik'e taşıyan Venedik haçlıları tarafından 1110 yılında keşfedilmiştir.¹⁴ Metin bu olayla ilgili doğrudan bilgi nakletmesinin yanı sıra 1099-1100 yıllarında Yakındoğu'daki Venedik seferinden söz eden tek çağdaş kaynak olması sebebiyle çok dikkat çekicidir.¹⁵

Bu kaynak tam olarak şunlardan söz etmektedir:

Venedikliler, 1099 yılında doğ Vitale Michiel (1096-1101)'in oğlu Giovanni Michiel ve Castello piskoposu Enrico Contarini liderliğinde iki yüz adet gemi¹⁶ ve hafif gemilerden oluşan bir filoyu Yakın Doğu'ya gönderme kararı almışlardı.¹⁷ Bu Filo 1099¹⁸ Temmuz'unda Venedik'ten

¹¹ Albert d'Aix, *Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. IV, Paris 1879 (Tekrar basım Farnborough, 1967), 265-713, VII.6. Bkz. H. Hangenmeyer, *Chronologie de la premiere croisade*, 1094-1100, Hildesheim-New York 1973, (Revue de l'Orient Latin, 6-8, 1898-1901), s.269-270.

¹² Rodos deniz savaşına atıfta bulunan İtalyan bilim insanlarının tümü Venedik kaynaklarını kabul etmektedir. R. Caddeo, *Storia marittima*, 276-277; R. Cessi, *Colonie*, 33; R. Cessi, *Venezia ducale Commune Venetiarum*, t. II, Venezia 1965, s. 175-177; G. Cracco, *Venezia nel Medioevo. Dal secolo XI al secolo XIV: un altro mondo*, Torino 1986, s.36-37. Bunlara ek D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία. Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, Αθήνα 2004 (Yunanca Basım, çev. X.-A. Μουτσόπουλου, İngilizce aslı *Byzantium and Venice. A Study on Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988), s.105-106.

¹³ *Monachi anonymi Littorensis, Historia de translatione Sanctorum Magni Nicolai, terra marique miraculis gloriosi, ejusdem avunculi, alterius Nicolai, Theodorique, martyris pretiosi, de civitate Mirea in Monasterium S. Nicolai de littore Venetiarum, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. V, Paris 1895 (Tıpkıbasım Farnborough 1967), 253-292. Bu çalışmanın tarihlendirmesi için bkz. A. Pertusi, "Cultura bizantina a Venezia", *Storia della cultura veneta*, t. I, Vicenza 1976, s. 326-349; A. Pertusi, "Ai confini tra religione e politica. La contesa per le reliquie di S.Nicola tra Bari, Venezia e Genova", *Quaderni Medievali V* (1978), s. 6-56, s.50.

¹⁴ İtalyan deniz devletlerinin siyasi gücünü vurgulamada azizlerin kalıntıları çok önemli roller oynamışlardır. Bunun için bkz. A. Pertusi, *Contesa*; A. Rigon, "Devozioni di lungo corso: Io scalo veneziano", *Genova, Venezia e il Levante nei secoli XII-XIV*, Atti del convegno internazionale di studi, Genova-Venezia, 10-14 marzo 2000, Venezia 2001, 395-412.

¹⁵ Venediklilerin I. Haçlı Seferine katılımı ile ilgili bu çalışmaya ek olarak bkz. R. Cessi, *Venezia ducale*, s.169-188; S. Runciman, "L' intervento di Venezia dalla prima alla terza crociata", *Venezia dalla prima Crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204*, Firenze, 1965, s.1-22; D.M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 104-109; G. Cracco, *Medioevo*, s.36-37.

¹⁶ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.256, 259. Sayfa 269'da gemilerin sayısı bulunmaktadır: "Ersnt enim fere naves ducentae."16. yüzyılın Venedikli tarihçisi Marino Sanudo La vita dei Dogi (Doğların Hayatı) adlı eserinde Filistin'e giden Venedik filosunun 206 gemiden oluştuğunu ve bunların 80 kadirga, 72 naves ve 55 tarete (küçük gemi) olarak sınıflanabileceğini ifade etmektedir. Marin Sanudo, *La vita dei Dogi*, ed. G. Monticolo, Citta di Castello, 1900, s.161: "la qual armada fo di velle 207, zoe galie 80, nave 72, tarete 55". Venedik'in genellikle erken dönemlerinden ve Venedik filosunun oluşumundan söz eden Marino Sanudo'nun bu dönemde bilinmeyen bir eseri bulunmaktadır. Seksen adet savaş gemisi İtalyan şehir devletlerinin gemileri hakkında makul bir sayıyken savaş filosunun tam sayısını vermek çok zordur. Haçlı seferleri döneminde İtalyan şehirlerinin gemi tipleri ve boyutları için bkz. R. S. Lopez, *Colonie*, s.53-63; F.C. Lane, *Storia di Venezia*, Torino 1978 (İtalyanca baskı, trans. F. Salvatorelli, İngilizce versiyonu *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore-London, 1973), s.55-66; U. Tucci, "Navi e navigazioni all' epoca delle crociate", *Genova, Venezia e il Levante nei secoli XII-XIV*, Venezia 2001, s.273-294.

¹⁷ Mon. anon. Litt., Litt., *Historia de translatione*, s.255.

¹⁸ 12. yüzyılın bir diğer kaynağı tarih vermektedir. *Annales Venetici breves*, ed. L.A. Berto, Testi storici veneziani (XI-XIII secolo), Padova, 1999, 86-99: "Anno Domini millesimo nonagesimo nono indictione septima mense Iulio Venetici exierunt cum navigum ad sepulchrum Christi."

ayrılmış ve Zara’da bir süre kaldıktan sonra aynı yılın 28 Ekim’inde Rodos’a varmıştı. (Aziz Havari Simeon ve İuda’nın günü).¹⁹ Venedikliler kış mevsimi yaklaştığı için Suriye’ye yakınlığı ve güvenli oluşu nedeniyle Rodos limanında konuşlanmaya karar vermişlerdi. Onlar böylelikle Suriye’deki Haçlıların ve Kudüs Patriği Pisalı Daiberto’nun mektupları sayesinde bölgedeki gelişmeleri takip etme imkanına kavuşmuşlardı.²⁰

Venedikliler aslında gemileri karaya çıkartıp adada karargâh kurmuşlardı. Latin kaynağı yerel otoritelerin Venedik ordusuna karşı yaklaşımına dair bilgiler vermemekle birlikte Aleksios Komnenos’un Venediklilerin Yakın Doğu’daki seferlerini durdurma ve vatanlarına dönmeleri adına Venediklileri ikna etmek için onlara hediyeler- adak ve hediye-²¹ minis et muneribus- vermeyi denediğini vurgulamaktadır. Aleksios Komnenos, seferin ruhani lideri Enrico Kontarini’nin Venediklilerin kutsal savaşlarını sürdürmeleri adına onları cesaretlendirme konuşmasına bu şekilde cevap vermiştir.²² Venedikli keşiş (in tantum superbiae fastum ascenderant, quod naves imperiales et signa imperialia sibi fecerant, et seipsos totum mundum devincentes appellabant)²³ kibrin bir

¹⁹ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.256,259.

²⁰ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.257: “Inde legatos, cum litteris patriarchae Jerosolimitano, regi Godfrido, comiti Raimundo, Boimundo, aliisque principibus transmiserunt, ibique legatos eorum et litteras, priusquam discederent, receperunt.” Daiberto 1099 yılının başında ilk patrik Arnoul de Rohes’in yerine Kudüs Patriği seçilmiştir. Arnoul’un Daiberto’ya patriklik mevkiini bırakmaya zorlanması, yeni kurulan Kudüs Haçlı Krallığı’nda Pisalıların etkinliğini göstermektedir. Daiberto, Avrupa ile iletişimi sağlıklı hale getirip Suriye’deki askeri eylemlere destek verip Pisalıları bağlı olan Antakyalı Bohemund ve Boulion’lu Geoffrey’in yardımıyla patrik olmuştur. Boulionlu Geoffrey 2 Şubat 1100’de Panagios Tafos Kilisesini Daiberto’ya, Yafa şehrindeki limanın bir kısmını da Pisalıları’a vermiştir. Daiberto’nun patrik seçilmesi ile ilgili kaynaklar: Foucher de Chartres, *Historia Iherosolimitana (Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium)*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t.III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough, 1967), 311-485; Albert d’ Aix, VII, 7,8; *Historia pregrinantium euntium Iherosolymam, ad liberandum sanctum sepulcrum de potestate ethnicorum, (Tudebodus imitatus et continuatus)*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough 1967), 165-229; Raoul de Caen, *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana, auctore Radulfo Cadomensi, ejus familiare*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough, 1967), s. 587-715; Guillaume de Tyr, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. I, Paris 1844 (Tıpkıbasım Farnborough, 1967), IX, 15; Seferlerin başlangıcında Pisa kaynakları ne zaman ve nasıl patrik olduğuna dair özel bilgi vermeksizin seçimden söz etmektedir. Bernardo Marangone, *Gesta triumphalia per Pisanos facta de captione Hierusalem et civitatis maioricarum et aliarum civitatum et de triumpho habito contra Ianuense*, ed. M.L.Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores* (yeni baskı), t.VI/2, 1930, s.89-96: “quorum rector et ductor Daibertus Pisanæ Urbis Archiepiscopus extitit, qui postea Ierosolimis factus Patriarcha remansit.”; Bernardo Marangone, *Annales Pisani*, ed. M.L. Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores* (yeni baskı), t. VI/2, Bologna 1930, s.3-22; “quorum rector et ductor Daibertus Pisane urbis archiepiscopus extitit, qui postea Ierosolima factus patriarcha remansit.”; Karşıt görüşlere rağmen Arnoul 1 Ağustos 1099’da Haçlılar tarafından seçilmişti. (contradictentibus bonis). Guillaume de Tyr, IX, 4.; Pierre Tudebode, *Petri Tudebodi seu Tudebovis, sacerdotis Sivracensis, historia de Hierosolymitano itinere*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough, 1967), 1-117; *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum, seu Tudebodus abbreviatus*, s.119-163; Raimond d’ Aguilers, *Raimondi de Aguilers, canonici Podiensis, historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, s.231-309; Foucher de Chartres, 361; Robert le Moine, *Roberti Monachi historia Iherosolimitana*, s.717-881; Baudri de Dol, *Baldrici episcopi Dolensis Historia Jerosolimitana, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. IV, Paris 1879 (Tıpkıbasım Farnborough, 1967), s.1-111; *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos, edita a venerabili Domno Guiberto abbate monasterii Sanctae Mariae Novigenti*, s.113-263; Albert d’ Aix, VI, 39; Daiberto’nun ve Pisalıların Kudüs Krallığı’ndaki etkisi için bkz. B. Hamilton, *The Latin Church in the Crusader State*, London 1980, s.53.

²¹ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.257: Interea Constantinopolitanus imperator, eos, ut fertur, impedire ab incepto itinere satagebat, eisque, minis et muneribus, ut desisterent suggerebat.”

²² Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.257. Aleksios Komnenos’un bu etkinliklerinin arkasında muhtemelen Ege adalarında demirlemek ve Bizans sularından sorunsuz geçmek isteyen İtalyan filolarını takip eden Bizanslıların ilgisi gizlenmekteydi. R.Cessi, *Venezia ducale*, s.176.

²³ Mon, anon, Litt., *Historia de translatione*, s.258. Bkz. R. Cessi, *Venezia ducale*, s.176. Bu eserde Komnenos’un farklı eylemlerinin Suriye’ye doğru ilerleyen Venedikliler tarafından engellendiği ortaya konulurken Rodos’a gelen Pisa gemilerinin Bizans bayraklarını dalgalandırdığı vurgulanmaktadır.

işareti olan imparatorluk bayrağının sallandığı elli adet gemiden oluşan Pisa filosunun aniden görüldüğünü belirtmektedir. Ancak kaynak tarafından bahsedilen imparatorluk bayrağı Pisa'nın sadık müttefiki olan Alman İmparatoru IV. Henry (1084-1106)'nin bayrağı olma ihtimali bulunmaktadır.²⁴ Bilge ve barışsever Venedikliler, Pisalıları ikna etmek, Bizanslılara ve Venediklilere (ut a damnis et opprobriis, que Grecis et Veneticis inferebant, cessarent)²⁵ karşı zulüm ve yıkımı durdurmak için adamlarını göndermişlerdir. Pisalıların burada muhtemelen İyonya adalarını yağmaladığına işaret edilmektedir. Bizanslılar ve Venedikliler, Pisalıların hedefi olarak görülmektedir. *Historia de translatione* eserinde diğer İtalyanlar gibi (Barili gemiciler gibi) Pisalıları, Bizans ve Venedikliler-buna Müslümanlar da eklenecek- için sorun yaratmaya gelen vahşi işgalci olarak tasvir edilmektedirler.²⁶

Pisalıları, Venediklileri küçümseyerek Rodos limanına girmeyi talep etmişlerdir. Venedikliler bunun ardından iyi donatılmış otuz adet gemiyi denize çıkarmışlar ve Pisalıları'a karşı yelken açmışlardır. Venedikliler meydana gelen deniz savaşında zafere ulaşmışlar ve Pisalıların yirmi iki adet gemisiyle birlikte dört bin Pisalıyı esir almışlardır.²⁷ Esirler Konstantinopolis'te ceza görmeleri için Bizanslıların talebiyle Rodos'a taşındı.²⁸ Fakat "Venedikliler Tanrı'dan korkup ve zaferlerini ne imparatora ne de diğer ölümlülere değil sadece Tanrı'ya adayıp"²⁹ ellerinde esir tuttuğu otuz altı önemli yönetici dışında Pisalıları'ı serbest bıraktılar.³⁰ Pisalıları ise Venediklilere bazı taahhütler vermek zorunda kalmışlardır: Buna göre Bizans İmparatorluğu'nda ticaret yapmayacaklar, hiçbir şekilde diğer Hristiyanlara saldırmayacaklar ve kutsal mekâna giden hacıları engellemeyeceklerdi.³¹ Venediklilerin, Pisa'nın Bizans pazarlarında (se numquam scicilet deinceps Romaniam causa mercemonii intraturos) henüz önemli bir ticari etkinlik geliştirmediği zamanda Pisalıları'a ticaret yapmama şartı eklemeleri deniz ticareti ile ilgilendiklerini ve uluslararası meselelerde Venedikli yöneticilerin önlem aldığını göstermektedir. Venedikliler, Aziz Nikolaos'un kalıntılarının bir kısmının bulunduğu Likya'ya yelken açtıkları 27 Mayıs 1100³² tarihine kadar Rodos'ta kalmışlardır.³³ Filo daha sonra Filistin'deki Yafa limanına varmıştır.³⁴ Venedikliler, Yakın Doğu'da Frenk Haçlılar ile birlikte askeri seferlere katılmış ve son olarak Aziz Nikolaos yortusunun olduğu 6 Kasım 1100'de Venedik'e dönmüşlerdir.³⁵ *Historia de translatione* eserinde geçen olaylar geç Venedik kaynaklarında da bulunmakla birlikte daha az ayrıntılıdır ve aralarında bazı farklılıklar

²⁴ Bu E. Salvatori'nin şu makalesinde ileri sürülmektedir: "Pisa in the Middle Age: the Dream and the Reality of an Empire", ed. E. Steven, *Empires and States in European Perspective*, Pisa 2002, 13-32.

²⁵ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.258.

²⁶ Anna Komnena, Pisa filoları ile Bizanslılar arasındaki çarpışmayı anlatırken Pisalıları'dan üç defa "barbarlar" şeklinde söz etmiştir. *Avvα Κομνηή*, 351,352.

²⁷ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.258; Diğer İtalyan deniz güçleri ve Venedikliler arasındaki ilk deniz savaşı olduğu vurgulanmalıdır.

²⁸ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.258.

²⁹ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.258: "Sed victores, in Domino timorati, se vere cruciferos, immo crucifixos, exemplo patientie demonstrarunt, cun nec imperatori nec alicui mortali, sed soli Deo triumphum, quem dederat, ascribere voluerat."

³⁰ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.259.

³¹ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.258-259: "se numquam scicilet deinceps Romaniam causa mercemonii intraturos, vel praelium in christianos ullo modo excitaturos."

³² Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.259: "A Rhodo tandem insula discendentes, et stationem a festivitate apostolorum Simonis et Judae usque in octavam Pentecostes, ibi peractam, deferentes."

³³ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.259-270.

³⁴ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.271.

³⁵ Mon. anon. Litt., *Historia de translatione*, s.278: "in ipsius die festivitatis miraculosi praesulis quem gestabant."

bulunmaktadır.³⁶ Şimdi bu Venedik kaynaklarındaki bilgilerle diğer batılı kaynaklardan destek alarak Anna Komnena ile karşılaştırmak istemekteyim.

Pisalıların Yakın Doğu'daki seferlerinden söz eden kaynaklar Bernardo Marongene'in *Gesta Triumphalis* ve *Annales Pisanis*'dir (Pisa Yıllıkları).³⁷ Haçlı seferlerine katılma adına Pisalıları Ceneviz dışında ne Roma Kilisesi ne de Haçlı kilisesi güvence vermiştir.³⁸ Fakat Anna Komnena'ya göre Suriye'den ayrılmadan önce Frenkler Daiberto'ya onlara hedeflerine ulaşmada katkıda bulunursa, ona birçok ayrıcalık vereceklerine dair söz vermişlerdir.³⁹ *Gesta Triumphalia per Pisanos Facta* kronolojik şekilde Pisalıların I. Haçlı Seferi'ndeki başarılarından bahsederek başlamaktadır. Bunun ardından Roma Kilisesi ile Pisalıların more pisano⁴⁰ arasında ilişkilerin çok iyi olduğunu vurgulamaktadır.⁴¹ Kaynağa göre Pisalıların yüz yirmi adet gemiden oluşan bir filo hazırlamışlar ve 1099'da Yakın Doğu'ya gitmişlerdir. Pisa'da kullanılan kronolojik sisteme göre bu 25 Mart 1098'de başlamış ve 24 Mart 1099'da sona ermiştir. Aynı kaynaklar aralarında yalnızca Kefalonya ve Lefkada'nın bulunduğu İyonya adalarına saldırıldığını vurgulamışlardır. Fakat Bizanslılarla veya Venediklilerle yapılan herhangi bir çatışma hakkında sessiz kalmışlardır.⁴² Diğer batılı kaynaklara göre Pisalıların 1099⁴³ Eylül'ünde Laodikeia'ya varmışlardır. Bu konuya dair yapılan son çalışmalarda

³⁶ Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, L.A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, t. XII, Bologna, 1937-1939, s.221-223; *Venetiarum historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*, ed. R. Cessi-F. Bennato, *Monumenti Storici pubblicati dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie*, n.s., t. XVIII, Venezia 1964, s.86-87. *Historia de translatione*'yi temel alan bütün kaynaklar filonun Filistin'deki kısa süreli etkinliklerini ele alırken anlatımının birçoğunu Pisalıların deniz savaşına ve Aziz Nicholaos'un kalıntılarının keşfine ayırmıştır.

³⁷ Bernardo Marangone, *Gesta triumphalia per Pisanos facta de captione Hierusalem et civitatis maioricarum et aliarum civitatum et de triumpho habito contra Ianuense*, ed. M.L. Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores (yenibasımlı)*, VI/2, 1930, 89-96; Bernardo Marangone, *Annales Pisani*, ed. M.L. Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores (yeni basım)*, VI/2, Bologna 1930, 3-22; Bernardo Marangone'in biyografisi ve çalışmaları için bkz. M.L. Ceccarelli Lemut, "Bernardo Marangone "provisor" e cronista di Pisa nel XII secolo", M.L. Ceccarelli Lemut, *Medioevo Pisano. Chiesa, famiglie, territorio*, Pisa 2005, s.119-137.

³⁸ Papa II. Urbanus (1088-1099) 1096 Eylül'ünün başlarında Cenevizlilerin filolarıyla kendilerine katılmaları için Grenoble ve Orange Piskoposlarını ikna etme adına göndermiştir. Papa tarafından gönderilen iki piskopos Haçlı liderlerinin teklifi üzerine Cenova'ya gitmişlerdi (prece eorum Ianuam misit). Haçlı seferlerine önderlik eden Fransız feodal lordlar arasında Güney Fransa'nın birçok yöneticisi bulunmaktaydı. Bunların lideri Cenevizli tüccarların ticaretlerini geliştirdikleri bölge olan Toulouse Kontu Saint-Gilles'li Raymond idi. Haçlı liderleri önemli bir deniz gücü desteğini Batı Avrupa'da yalnızca İtalyan devletlerinin ve özellikle Fransa'ya coğrafi olarak yakın olması sebebiyle Cenova'nın vereceğini fark etmişlerdi. Cenevizliler Papalığa istahlı bir şekilde cevap vermişlerdi. Papalığa en büyük katkıyı ise Cenevizliler vermişti. Caffaro, *De liberatione civitatum orientis liber*, ed. G.Pertz, MGH, *Scriptores*, t. XVIII, Hannover 1863, s.40-48; Cenevizlilerin Güney Fransa'daki faaliyetleri için bkz. T. Ossian De Negri, *Storia di Genova*, Milano 1968, s. 219-221; E. Salvatori, *Boni amici et vicini. Le relazioni tra Pisa e le città della Francia meridionale dall'XI alla fine del XIII secolo*, Pisa 2002; G. Petti Balbi, *Genova e il Mediterraneo occidentale nei secoli XI-XII, Comuni e memoria storica. Alle origini del comune di Genova*, Atti del convegno di studi, Genova 24-26 settembre 2001, Genova, 503-526 (Atti della Società Ligure di Storia Patria, n.s. XLII (CXVI/1).

³⁹ Άννα Κομνηνή, XI, X, 1 (s.350): "ἐπει δὲ ἐξερχόμενοι πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα πρὸς κατάσχεσιν τῶν πόλεων Συρίας ὑπέσχοντο τῷ ἐπισκόπῳ Πίσσης ἰκανὰ εἰ τοῦτοις συνάρηται πρὸς τὸν προκειμένον αὐτοῖς σκοπὸν."

⁴⁰ Pisa'da yeni yıl 25 Mart'ta başlardı fakat yıl sayımları bir yıl sonraya ertelenirdi. Yani Pisalıların yılları normal yıldan 9 ay 6 gün önce başlatırlardı ve her iki takvimde günler 1 Ocak'tan 24 Mart'a aynı yılı işaret ederdi. Örneğin 10 Ocak 1099 her ikisi için aynı günken more pisano 25 Nisan 1100, 25 Nisan 1099'a karşılık gelmekteydi.

⁴¹ Bernardo Marangone, *Gesta triumphalia*, 89; Haçlı seferleri boyunca Roma Kilisesi ve Pisa arasındaki ilişkiler için bkz. M. Ronzani, "Pisa fra Papato e Impero alla fine del secolo XI: la questione della "Selva di Tombolo" e le origini del monastero di S. Rossore", *Pisa e la Toscana occidentale nel Medioevo*, I. A. Cinzio, *Violante nei suoi 70 anni*, Pisa 1991, 173.230; C. Violante, "La Chiesa pisana dal vicariato pontificio alla metropoli e alla primazia. Lineamenti di un eccezionale progresso religioso e civile", M.L. Ceccarelli Lemut-P. Sodi, *Nel IX centenario della Metropoli ecclesiastica di Pisa*, Atti del convegno di studi, 7-8-maggio 1992, Pisa 1995, s.365-395.

⁴² Bernardo Marangone, *Gesta triumphalia*, 89; Bernardo Marangone, *Annales Pisani*, 7.

⁴³ Bkz. 12. dipnot.

filonun Pisa'dan 1098 yılı⁴⁴ sonunda ayrıldığı ileri sürülmektedir. Fakat benim düşünceme göre 1099'un ilk ayları boyunca Pisa'dan herhangi bir filo yola çıkmamıştır.⁴⁵

Pisa filosunun yola çıkışının tarihlendirilmesi sorununun yanı sıra Komnena'ya göre Pisalılar'ın İyonya adalarını yağmaladığı haberini alır almaz Bizans İmparatoru'nun yeni bir filo inşa ettirme emri vermesi, Bizanslıların imparatorluk limanlarında ne zaman ve nasıl inşa faaliyetlerinde bulundukları sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bizanslılar aslında Pisalıları ve diğer düşmanları avlamak için suyun üzerinde alevlenen grejuva silahını kullanmışlardır. Anna Komnena'ya göre bu gelişmeler meydana gelirken Pisalılar, İyonya adalarından Rodos'a ulaşarak Bizans'ın hazırladığı yeni filoyla çarpışmışlardır. Yeni inşa edilmiş geminin zift kaplama işlemi için demirlediği sırada bir geminin takipte olması da ilginç bir durumdur. Bunun yanı sıra Pisalılar'ın 1099 ilkbaharı ile Suriye'ye geldikleri dönem arasında Bizanslılar ile çarpışmaları mümkün değildir.

Pisalılar I. Haçlı Seferi'ne askeri anlamda önemli katkıda bulunmuşlardır. Pisalılar'ın iş birliği Haçlılar açısından oldukça gerekliydi. Aynı zamanda onlar Suriye ve Filistin'de Haçlılar'dan fidye, mal ve mülk talep edebiliyorlardı. Daiberto'nun Kudüs patriği seçilmesi aslında Haçlı liderlerinin yalnızca Pisa gemilerine ihtiyacı olması sebebiyledir.⁴⁶ I. Haçlı Seferi'nde öncü rol oynama ve Haçlı liderlerine istedikleri şartları kabul ettirme adına ellerindeki birçok şeyi Bizanslılar'a (Ahrweiler aslında Pisa filosunun bozguna uğramasından ve seferin tamamen başarısız olduğundan söz eder-*defaite de la flotte pisane et echec de son expedition*)⁴⁷ bırakmaları iki defa üst üste yenilmiş bir filo için çok zor bir durumdur.

Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi Pisa kaynakları Rodos'ta ne Venediklilerle ne de Bizanslılarla meydana gelen bir deniz savaşından söz etmektedir. Ancak bu kaynaklar kendi şehirlerinin deniz kuvvetleriyle giriştiği bir olayı ve daha sonra şehrin lideri haline gelen piskoposu gözden kaçırmışlardır,⁴⁸

⁴⁴ S. Runciman, *Crusades*, 209; Aynı Kişi, *Intervento*, 10; R.M. Setton, *Crusades*, 374. Yazar burada aslında ayrıntılı bilgi vermeden Pisalıların kış Korfu'da geçirdiğini ifade etmektedir. O Chalandon, *βάσει των πληροφοριών των Gesta Triumphalia* adlı eserde filonun 1099'da çıktığını ifade etmiştir fakat muhtemelen Pisa'da hâkim olan farklı kronolojik sistemi dikkate almamıştır. F. Chalandon, *Essai*, 215; H. Ahrweiler, Pisa filosunun ne zaman yola çıktığına dair net tarih vermemekle birlikte İyonya adalarına ve Bizans filosuna karşı yapılan saldırıları 1099'a tarihlemektedir. H. Ahrweiler, *Mer*, s.192-193.

⁴⁵ 1075-1076 kışında Dalmaçya'da Normanlara karşı Venediklilerin eylemleri gibi örnekler olmasına karşın Orta Çağ'da gemiler kış boyunca nadiren seyahat ederlerdi. Bkz. E. Sestan, "La conquista veneziana della Dalmazia", *La Venezia del Mille, Storia della civita veneziana*, t.X, Firenze 1965, s.85-116. Pisalıların Yakındoğu'ya yaptığı seferlerle ilgili bilgi veren kaynaklardan kronolojik veriler dikkate alınırsa Pisa filosunun yola çıkış tarihi büyük ihtimalle 1099 ilkbaharı veya 1099 Mart ayının başları ile kış sonu arasında bir yere yerleştirilebilir.

⁴⁶ B. Hamilton, *Church*, 53; Ahrweiler, Pisalıların ve Daiberto'nun Yakındoğu'daki rollerini görmezden gelmektedir ve Antakyalı Bohemund'un Pisa filosunun başarısızlığından sonra çeşitli ayrıcalıklar verdiği Ceneviz'e dönmeleri için Pisalıları zorladığını bile yazmaktadır. H. Ahrweiler, *Mer*, 194; Fakat Bohemund'un Ceneviz'e verdiği ayrıcalık 14 Temmuz 1098'e tarihlenmektedir yani Pisa filosunun ayrılmasından öncesine! Belgenin bulunduğu yer için bkz. C. Imperiale di Sant'Angelo, *Codice diplomatico della Repubblica di Genova*, I-III, *Fonti per la Storia d'Italia*, Roma 1936-1942, t. I, belge 8, s.12. Bu durum Kafforo tarafından da söz edilmektedir. *Liberatio Orientis*, 44: "Boiamundus vero concessit eis privilegium in Antiochia, ut continetur in registro Anno MLXXXVIII, mense Iulii."

⁴⁷ Ahrweiler 1099 olaylarını yerleştirdiği sayfa 192'dekilerle karşılaştırıldığında Pisalıların 1103 yılında mağlup olduğundan söz etmektedir. (En effet, une annee apres la defaite de la flotte pisane et l'echec de son expedition (1104), une importante flotte geneoise se prepare a passer en Orient). H. Ahrweiler, *Mer*, 195.

⁴⁸ İtalyan şehirlerindeki piskoposların önemine dair bkz. G. Volpe, "Conti e vescovi. Vescovi e citta", *Studi storici* 1908. G. Volpe, *Medio Evo italiano*, Bari 1992, s.65-83; G. Falco, "La crisi dell'autorita e lo sforzo della ricostruzione in Italia", *I problemi comuni dell' Europa post-carolingia*, *Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo*, Spoleto 6-13 aprile 1954, Spoleto 1955, s.39-51, tam sayfaları 48-49; G. Tabacco, *Storia politica e sociale. Dal tramonto dell'impero alle prime formazioni di Stati regionali*, *Storia d'Italia*, t. I, ed. G. Einaudi, Torino 1974 (Tıpkıbasım Milano, 2005), s.2-274, 127-137; C. Violante, "Le istituzioni ecclesiastiche nell'Italia centrosettentrionale durante il Medioevo:

Alexias ile Venedik kaynakları karşılaştırıldığında durum daha fazla belirsiz hale gelmektedir. Venedik kaynakları buna dair şu ifadeleri kullanmaktadır:

-Çatışma, 1099-1100 kışında Pisa gemilerinin Suriye yolundayken değil Avrupa'ya dönüşü sırasında olmuştur.

-Elli gemiden oluşan Pisa filosunun yalnızca bir kısmı katılmıştır ve bunların nakliye gemisi mi yoksa savaş gemisi mi olduğu bilinmemektedir.⁴⁹

-Çatışma olaylardan tamamen bağımsız olan bir Bizans filosu katılmaksızın Venedikliler ile Pisalılar arasında meydana gelmiştir.

-Rodos'a nakledilen esir olan Pisalılar öldürülmeyip serbest bırakılmıştır.

Sonuç

Rodos'ta tam olarak ne olmuştu? Kaynaklardaki bilgilere göre yalnızca birtakım varsayımlar yapılabilmektedir:

- Vatanlarına dönen bazı Pisa gemileri 1099-1100 kışında hem Venediklilere hem de yeni Bizans filosuna karşı çarpışmışlardır.

- Pisalılar'ın Rodos'ta ilk defa Suriye'ye giderken Bizanslılar, ikinci defa yurtlarına dönerken Venedikliler ile iki ayrı çatışma yaşadıkları olasıdır: Muhtemelen onlar iki çatışmada da mağlup olmuşlardır. (Olayların kronolojik sırası Pisalılar'ın Yakın Doğu'da var olmasından sonradır.)

-Sonuncu ve en çarpıcı olan varsayım ise Komnena'nın Rodos'ta "kibirli" ve "barbar" Pisalılar'a karşı alınan zaferi Bizanslılara, daha sonra Bizanslılar'ın müttefiki Venediklilere-teorik olarak hâlâ Bizans vatandaşlarıydı- atfetmesidir. Fakat kişiler, mekanlar ve olaylarla ilgili atıfları kafa karıştırıcı olduğu için bu varsayım pek de mümkün değildir.

Bu üç varsayımdan ilki en makul olanıdır. Sonuç olarak bu makalede Komnena'nın bilgilerini benimseyen ve tamamen Venedik kaynaklarını⁵⁰ görmezden gelen ya da diğer taraftan Venedik kaynaklarının verdiği bilgileri kabul edip Komnena'yı ihmal eden ya da reddeden çağdaş

province, diocesi, sedi vescovili", G. Rossetti, *Forme di potere e struttura sociale in Italia nel Medioevo*, Bologna 1977, s.83-111; G. Rossetti, "Formazione e caratteri delle signorie di castello e dei poteri territoriali dei vescovi sulle città nella Langobardia del secolo X", G. Rossetti, *Forme di potere e struttura sociale in Italia nel Medioevo*, Bologna 1977, s.113-148; G. Tabacco, "Regno, impero e aristocrazia nell'Italia postcarolingia", *Il secolo di ferro: mito e realtà del secolo X*, XXXVIII Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo, Spoleto 1991, s.243-269; G. Tabacco, *Profilo di storia del medioevo latino-germanico*, Torino 1996, s.83-84, 92-95, 111-113; L. Provero, "Apparato funzionariale e reti vassalatiche nel regno italico (secoli X-XII)", *Formazione e strutture dei ceti dominanti nel medioevo: marchesie, conti e visconti nel regno italico (secc. IX-XII)*, Atti del terzo convegno di Pisa, 18-19 marzo 1999, internet kaynağı <http://retimedievali.it>, s.1-34; G. Albertoni-L. Provero, *Il feudalesimo in Italia*, Roma 2003, s.70.

⁴⁹ 1099/1100 kışının tamamı boyunca Pisalılar'ın diğer filosu Filistin'de kalmış ve aslında Pisalılar askeri çatışmalardan yok edilen ve yerlilerin kaçtığı Yafa şehrini yeniden inşa etmek için Godfrey'e yardım etmişlerdi. Bernard Marangone, *Gesta triumphalia*, 89: "ibique Pisani morantes per aliquantum temporis, et Jopem urbem reheducantes ad propria regressi sunt." Yafa'nın yeniden inşası Albert d'Aix tarafından görülmüştür. Albert d'Aix (VII,12). Filo sonunda 1100 Nisan'ında İtalya'ya yola çıkmıştır. Epistola Dagoberti, *patriarche Hierosolymitani, ad omnes Theutonice regionis catholicos*, ed. Riant, *Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscriptions*, t. XII, (1884), s.211. Aynı yıl 1100'de Pisa şehrinin birçoğunun yanması kesinlikle Pisalılar'ın şehirlerinden büyük gemilerini korumaları yönünde kolay olmamıştır ve muhtemelen Bernardo Marangone'nin sosyal ve ekonomik hayatına kötü etki etmiştir. *Annales Pisani*, 7. Devam eden yıllarda Pisalılar Patrik Daiberto olmasına rağmen güçlerinin önemli derecede azalacağı Yakındoğu'ya daha fazla sefer düzenlemeyeceklerdir.

⁵⁰ Bu kaynaklar 1. dipnotta belirtilenlerdir. Chalandon, Runciman, Setton, Ahrweiler, Koppéç.

tarihçilerin ve kaynakların çelişkili bakış açıları verilmeye çalışılmıştır.⁵¹ Araştırmaya temel olan kaynaklarla karşılaştırma yaptığım ve bu makaledeki sorulara benzer bazı soruların olduğunu gördüğüm tek kaynak İtalyan tarihçi Camillo Manfroni'nin 1899'daki *Storia della marina italiana* adlı çalışması idi.⁵²

KAYNAKLAR

AHRWEILER, H., *Byzance et la mer*, Paris 1966.

ALBERT D'AIX, *Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. IV, Paris 1879 (Tekrar basım Farnborough 1967).

ALBERTONI, G.- PROVERO, L., *Il feudalesimo in Italia*, Roma 2003.

ANDREA, Dandolo *Chronica per extensum descripta*, Muratori, L.A., *Rerum Italicarum Scriptores*, t. XII, Bologna 1937-1939.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, ed. D. Reimsch-A. Kambylis, *Corpus fontium historiae byzantinae*, S. XL/1,

Series berolinensis, Berlin-New York 2001, (11.10).

Annales Venetici breves, ed. BERTO, L.A., Testi storici veneziani (XI-XIII secolo), Padova 1999.

BAUDRI de Dol, *Baldrici episcopi Dolensis Historia Jerosolimitana, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. IV, Paris 1879 (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

C. Imperiale di Sant'Angelo, *Codice diplomatico della Repubblica di Genova*, Cilt: I, Belge: VIII, *I Fonti per la Storia d'Italia*, I-III, Roma 1936-1942.

CADDEO, R., *Storia marittima dell'Italia. Dall'evo antico ai nostri giorni*, t. I, Milano 1942.

⁵¹ Bu kaynaklar 11. dipnotta geniş olarak söz edilenlerdir. Anna Komnena'ya dayanan Caddeo Bizanslılar'ın Laodikeia'ya giden Pisalırlar'a zulmettiğini ve muhtemelen hemen altında söz ettiği Venediklilerle Rodos'ta deniz savaşı olurken Patara'da bir çatışma olduğunu yazmaktadır. R. Caddeo, *Storia marittima d'Italia*, s.276. Chalandon da tamamen Komnena'yı takip etmiş fakat o aynı zamanda *Historia de translatione* eserindeki dipnotlarda Pisalırların yalnızca Bizanslılara değil Venediklilere de saldırdığını belirtmiştir. Chalandon, *Essai*, s. 215, dipnot 2. Son olarak, Nicol *Historia de translatione*'deki bilgilere göre Anna Komnena'ya atıfta bulunmadan fakat Venedik kaynaklarının güvenilirliği hakkında bazı şüphelerini açıklayarak bu olaydaki birçok gerçek ve gerçek dışı şeyler olduğunu söylemiştir. Herhangi ayrıntı vermeden Pisalırlar ile Venedikliler'in Rodos kıyılarında çarpışmasını kuşkulu bulmaktadır. D.M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, s.105-106. O, Venedik kaynaklarının Pisalırlar'ın Bizans sularında ticaret yapılmaması konusunda önlemler aldığına dair açıklamalar yapmasının değerli olduğunu vurgulamıştır. 1100 yılına kadar Pisa tüccarları Bizans ticaretinde Venedik tekeline tehdit etmediği için onun ele aldığı önlemler anakroniktir. D.M. Nicol, s.106. İngilizce aslına dayanan burada düzelttiğim Yunanca çevirisi ticaretteki Bizans tekeline doğru olmayan şekilde tehdit ettiği şeklinde yazmaktadır. Fakat Nicol kitabında sayısız örnek vermesine rağmen Venediklilerin ticari çıkarlarını, uzun süreli planlarını ve etkinliklerini güvence altına alma adına sahip oldukları bakış açılarını unutmuş gözükmektedir.

⁵² *Historia de translatione* hakkında bazı şüpheleri olduğunu söyleyen C. Manfroni Komnena'ya daha yakın durmaktadır. Fakat verdiği tek kanıt çok inandırıcı değildir: Yani Venediklilerin Pisalırlar'ın yalnızca 30 gemisiyle karşılaştığı pek muhtemel değildir. Fakat Manfroni 50 adet Pisa gemisinin asıl olarak ticari ve Filistin'de Daiberto ile kalan filonun taşıma gemisi olduğu ihtimalini ele almamıştır. Filonun geriye kalan gemileri kış için kıyıda dinlenmedeyken Rodos limanında bulunan ve Pisalırlarla savaşan 30 Venedik gemisi muhtemelen Venediklilerin koruduğu düzenli tek filoydu.

CAFFARO, *De liberatione civitatum orientis liber*, ed. Pertz, G., MGH, Scriptores, Cilt: XVIII, Hannover,

1863.

CECCARELLI Lemut, M.L., "Bernardo Marangone "provisor" e cronista di Pisa nel XII secolo", ed. M.L.

CECCARELLI, Lemut, *Medioevo Pisano. Chiesa, famiglie, territorio*, Pisa 2005, s.119-137.

CECCARELLI Lemut, M.L., -SODI, P, "Nel IX centenario della Metropoli ecclesiastica di Pisa ", *Atti del*

convegno di studi, 7-8 Mayıs 1992, Pisa 1995, s.365-395.

CESSI, R., *Le colonie medioevali italiane in Oriente*, Bologna 1942.

CESSI, R., *Venezia ducale Commune Venetiarum*, t. II, Venezia 1965.

CHALANDON, F., *Essai sur le regne d'Alexis ler Comnene (1081-1118)*, Paris 1900.

CRACCO, G., *Venezia nel Medioevo. Dal secolo XI al secolo XIV: un altro mondo*, Torino 1986.

DAGOBERTI, Epistola, *patriarche Hierosolymitani, ad omnes Theutonicae regionis catholicos*, ed. Riant, *Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscriptions*, t. XII, (1884).

FALCO, G., "La crisi dell'autorita e lo sforzo della ricostruzione in Italia", *I problemi comuni dell' Europa post-carolingia*, *Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo*, Spoleto, 6-13 Nisan 1954, Spoleto 1955, s.39-51.

FOUCHER de Chartres, *Historia Iherosolimitana (Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium)*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

GUILLAUME de Tyr, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. I, Paris 1844 (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

HAMILTON, B., *The Latin Church in the Crusader State*, London 1980.

HANGENMEYER, H., *Chronologie de la premiere croisade*, 1094-1100, Hildesheim-New York 1973,

(Revue del'Orient Latin, 6-8, 1898-1901).

Historia pregrinantium euntium Jerusolymam, ad liberandum sanctum sepulcrum de poterstate ethnicorum, Tudebodis imitatus et continuatus) *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866. (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

LANE, F.C., *Storia di Venezia*, Torino 1978 (İtalyanca baskı, trans. Salvatorelli, F., İngilizce versiyonu *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore- London, 1973).

LOPEZ, R.S., *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna 1938.

MANFRONI, C., *Storia della marina italiana dal trattato di Ninfeo alla caduta di Constantinopoli*, t. I,

Livorno 1899.

MARIN, SANUDO, *La vita dei Dogi*, ed. Monticolo, G., Citta di Castello 1900.

MARONGONE, Bernardo, *Gesta triumphalia per Pisanos facta de captione Hierusalem et civitatis maioricarum et aliarum civitatum et de triumpho habito contra Ianuense*, ed. Gentile, M.L., *Rerum Italicarum Scriptores* (Yeni baskı), t. VI/2, 1930.

MARONGONE, Bernardo, *Annales Pisani*, ed. M.L. Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores* (yeni baskı), t. VI/2, Bologna 1930.

Monachi anonymi Littorensis, Historia de translatione Sanctorum Magni Nicolai, terra marique miraculis

gloriosi, ejusdem avunculi, alterius Nicolai, Theodorique, martyris pretiosi, de civitate Mirea in Monasterium S. Nicolai de littore Venetiarum, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, t. V, Paris 1895 (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

NICOL, D. *Βυζάντιο και Βενετία. Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, Αθήνα 2004

(Yunanca Basım,trans. X.-A. Μουτσοπουλου, İngilizce *aslı Byzantium and Venice. A Study on Diplomatic*

and Cultural Relations, Cambridge 1988).

PERTUSI, A., “Cultura bizantina a Venezia”, *Storia della cultura veneta*, t. I, Vicenza 1976, s.326-349.

PERTUSI, A., “Ai confini tra religione e politica. La contesa per le reliquie di S.Nicola tra Bari, Venezia e

Genova”, *Quaderni Medievali V* (1978), s. 6-56.

PETTI, Balbi, G., “Genova e il Mediterraneo occidentale nei secoli XI-XII Comuni e memoria storica. Alle origini del comune di Genova”, *Atti del convegno di studi*, Genova 24-26 Eylül 2001, Genova, s. 503-526 (Atti della Società Ligure di Storia Patria, n.s. t. XLII (CXVI/1).

PROVERO, L., “Apparato funzionariale e reti vassalatiche nel regno italico (secoli X-XII)”, *Formazione e strutture dei ceti dominanti nel medioevo: marchesi, conti e visconti nel regno italico (secc. IX-XII)*, *Atti del terzo convegno di Pisa*, 18-19 marzo 1999. internet erişimi <http://retimedievali.it>

RAOUL de Caen, *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana, auctore Radulfo Cadomensis, ejus familiare, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866.

RIGON, A., “Devozioni di lungo corso: Io scalo veneziano”, *Genova, Venezia e il Levante nei secoli XII-XIV*, *Atti del convegno internazionale di studi*, Genova-Venezia, 10-14 marzo 2000, Venezia 2001, s. 395-412.

ROSSETTI, G., "Formazione e caratteri delle signorie di castello e dei poteri territoriali dei vescovi sulle città nella Langobardia del secolo X", G. Rossetti, *Forme di potere e struttura sociale in Italia nel Medioevo*, Bologna 1977, s.113-148.

RUNCIMAN, S., *A History of the Crusades*, t. I, Cambridge 1954.

RUNCIMAN, S., "L'intervento di Venezia dalla prima alla terza crociata", *Venezia dalla prima crociata alla*

conquista di Costantinopoli del 1204", Firenze 1965, s. 1-22.

SALVATORI, E., *Boni amici et vicini. Le relazioni tra Pisa e le città della Francia meridionale dall'XI alla fine del XIII secolo*, Pisa 2002.

SALVATORI, E., "Pisa in the Middle Age: the Dream and the Reality of an Empire", ed. Steven, E., *Empires and States in European Perspective*, Pisa 2002, s.13-32.

SESTAN, E., "La conquista veneziana della Dalmazia", *La Venezia del Mille, Storia della civiltà veneziana*, t.X, Firenze 1965, s.85-116.

SETTON, R.M., *A History of the Crusades*, Book: I, Philadelphia 1958.

TABACCO, G., "Regno, impero e aristocrazia nell'Italia postcarolingia", *Il secolo di ferro: mito e realtà del secolo X, XXXVIII Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto, 1991, s.243-269.

TABACCO, G., *Storia politica e sociale. Dal tramonto dell'impero alle prime formazioni di Stati regionali, Storia d'Italia*, Cilt: I, ed. Einaudi, G., Torino 1974 (Tıpkıbasım Milano, 2005).

TUCCI, U., "Navi e navigazioni all'epoca delle crociate", *Genova, Venezia e il Levante nei secoli XII-XIV*, Venezia 2001, s.273-294.

TUDEBODE, Pierre, *Petri Tudebodi seu Tudebovis, sacerdotis Sivracensis, historia de Hierosolymitano itinere, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, t. III, Paris 1866 (Tıpkıbasım Farnborough 1967).

Θ.Κορρες, "Αντιπαράθεση Βυζαντινών και Λατίνων στο Ανατολικό Αιγαίο (11^{ος} -12^{ος} αι)", *Βυζαντινά* 17 (1994), s.317-322.

Venetiarum historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata, ed. Cessi, R-Bennato, F., *Monumenti Storici pubblicati dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie*, n.s., t. XVIII, Venezia 1964.

VOLPE, G., "Conti e vescovi. Vescovi e città", *Studi storici*, 1908.

VOLPE, G. *Medio Evo italiano*, Bari 1992.